

לשוננו לעם

קונטרסים עצמיים לענייני לשון

בעריכת ד' איתן ומ' סדן

מחזור ז', קונטרס ט - י (ע"א - ע"ב) אב-אלול תשס"ז

לב סדן

לשון ספר וספר

„דלתות נחושת“ לח' הזז

הוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית

בהשתתפות מוסד ביאליק

ירושלים

א

לשון סופר וסופר — היא לא בלבד עניין גדול אלא גם עניין נחשב לענות בו, ועם-זאת לשונם של סופרינו בדורות אחרונים, דורות ההכרעה על מעמדה ואפילו גורלה של לשוננו, לא ניתנה עליה הדעת על דרך סקר מפורט, ללמדנו מה נתנו, אחד-אחד, באוצרה של הלשון, ובייחוד מבחינת הערכים העשויים לצאת מרשות-היחיד וליעשות קניין לרשות-הרבים. והוא תפקיד, המחייב גיוסם של כוחות רבים ומכוונים, וקיומו יהא גם כלי-עזר למילון האקדמי הכולל, שתכניתו מבשילה ותולכת, גיוס כתיב, התנדבות קרי, וכאחד המתנדבים אמרתי לעוג לעצמי עוגה קסנה: לשון ספר וספר — כמין מדור של בקרת ספרים מבחינת ערכי-לשונם, ודומה, כי ההבנה לכך היא עתה מרובה מכפי שהייתה לפני — מבשרי חזיתי: כשפרסמתי, לפני כחצי יובל, את עבודתי הראשונה על לשונם ולשונותיהם של סופרים, והיא הייתה על לשונו של י"ח ברנר, מעל דפי "מאונים", הוצרך עורכם, מורי ורבי פ' לחובר, להתגונן בפני חבריו בוועד אגודת-הסופרים על שנהג בה בעבודתי הכנסת-אורחים נרחבה, וסייע בידו ח"נ ביאליק לאמור, כי עבודות כאלו

דינן, בכלי־מבטאם של סופרים עבריים, לא דין אורחים אלא
דין בני־בית, ודברי־סיועו היו לי כזכיה רבה וכעידוד רב
בשאר עבודותיי.

ופתיחת המדור הוא בספרו של חיים הזז, דלתות
נחושת (הוצאת מ. דביר, תשס"ז), גם מהיות מחברו מגדולי
הפרוזה שלנו, שליט מופלא במכמני לשוננו לדורותיה ואמן
גמור בשימושה, גם מהיות הספר מולד חדש של חיבורו,
שנתפרסם מכבר, לאמור, לידתו על דרך ביקורת עצמית מצד
העניין והבניין, ונמצא לפנינו לשון אחרון ממש.

ב

פתח־ההתבוננות, שהספר מוכן לו למעיין מבחינת
הלשון, הם מרובים כל־כך, שהוא חייב בגידורן, על דרך
הבחירה של כמה נקודות־תצפית, ודין שיפתח בנקודות
הנראות תחילה סוגיות פשוטות וקטנות, וסופן מתגלות
מסכתות מורכבות וגדולות. הרי, למשל, שאלה: עניין הסיפור
הוא עיירת־ישראל ברוסיה, בתקופה קטנה אך נסערת שבין
תפיסת השלטון בידי הבולשביקים ובין פלישת־הגרמנים
לרחבי־אוקריינה, תקופה שבה נעוצה ראשית התמוטטותה
של עדת־ישראל שבעיירה ועצם המתיחות שבין השליט
חזריחה של המעטים לוודאות־השקיעה של הרבים — מה
עושה המספר להרגישנו על כך, כי שורשי ההווה וההגה,
הקרובים להיעקר, נפתלים על קיומם והם נפתולי־האוירה
כולה? התשובה היא: הוא נוטע את סמלה של והגה
הזאת, את התפילה והמועדות כמרכז המזריח את הכול.

את נאמני-התוויה ואת יריביה כאחד. צא וראה בתיאור
 דיוקנן ותנועתן של הנפשות ותמצא, כי הגדרת הייחוד
 והשוני נעשית על דרך כך: ר' שמחה כסף וצימצם אבריו
 בתוך אדרתו ופניו נשתנו להיות כבאותה שעה של
 ,והוא רחום' של ערבית" (עמ' 43); או: ,כפעם
 לפעם — מתכוון [השיל] לומר לה מה שבלבו ואין מוצא
 דבר לשעה. אלא עומד בפנים של ,עגנו' וידיו
 שמיטות ועיניו מפלבלות" (עמ' 45), וכן: ,משחזר [חצקל
 קאנאריק] לחש להם לבריות בפנים של ,היום
 תאמצנו" (עמ' 237). וכאמור לא בלבד במקיימי-ההנהי
 הדברים אמורים, אלא גם במקעקעיו: ,אה... קרא [סורוקה]
 זפניו נתמלאו תמהון של שמחה, כאילו לא ראתה
 אותה שלושה עשר ערבי ימי כיפורים" (עמ' 218).
 דוגמה אחרונה משמש בה לוח המועדות לא בלבד
 לתיאור הפנים על תנועתם אלא גם להגדרת הזמן, הנעזר
 אף הוא בתפילה כקנה-מידה לעצמו, וראה: ,הפסיק
 [השיל] כבין ,לעולם ועד' ל,ואהבת'ו בקול קרוע
 ונפסק" (עמ' 53). ואין צריך לומר, כי הקול גופו יפה
 לו הקבלה דומה: ,חה-חה-חה... — פרץ חצקל קאנאריק
 בצחוק קופץ קולו כשלושה שברים שהם יוצאים מן
 השופר של תוקע זריז ומומחה" (עמ' 62). וראה
 דוגמה המשמשת גם מראה גם זמן — מכאן: ,כך שיגר
 [השיל] בפיו ואמר מתוך עצימת עינים כקורא

1. [כציל. בספר מודם בטעות: כבין ,לעולם ועד ל,ואהבת" — מ"ם].

שִׁמְע' בכוונה' (עמ' 57); ומכאן: וסורוקה שנעלם
ב, שִׁמְע' יִשְׂרָאֵל' אחד יוכיח וגם אותו בחור שיש
בידו צרכו יוכיח' (עמ' 238). (וכן בלשונות העמים מדידת
עממית של יחידת זמן — כדי תפילת Pater noster או
כדי מחרוזת, שמניין חרוזיה כנגד מניין החפילות). והוא
הדין לעניין הגדרה למונוטוניות של החזרה: ואין לך צרה
יתירה מזו שהמקום הוא עיירה קטנה מדוחקת במעשים
והדברים בו תדירים וחוזרים כ, אשרי' בכל
יום, ואדם נחנק בהם ואין לו מהיכן יהא נושם' (עמ'
110). וכדין הזמן דין המקום, פעמים שיער [השל] בלבו
לומר, שניצח לה ללאצה וכבר היא עומדת לו, ופעמים
להפך, שקילקל השורה והוא שנוא עליה ורחוקה ממנו
שמונה תחומי שבת, ובכך הוא עולה ובכך הוא יורד
וחוזר חלילה' (עמ' 82). ודומה כדוגמה טיפוסית היא: „אף-
על-פי-כן לא קיבלו ממנו, שהיתה אימת פולישוק חזקה
עליהם. מקצתם כפפו עצמם ועמדו לפניו כבני אדם
בתענית ציבור בקריאת, ויחל' וגימגמו ואמרו'
(עמ' 178—179).

ג

דוגמאות אלו וכאלו יוצאות ללמד, כי אף שעולמה
וקנייניה של העיירה נתונים עתה, עם ההפכה, בסכנה, שבת
חיי-מסורתה פוסקים להיות מסורת-חיים, הרי עוד אווירה
ואווירתה ממלאים את חללה לפינותיו וחרכיו, בעצם, לפנינו
המשך-החיזיון שבתמורת הפונקציה של שימוש-הלשון.

שסימנה המובהק היא העברתם מתחומו של קודש לתחומו של חול, אלא הוא המשך שסופו בצדו. צא וראה, מה מרובים שימושי-קודש, כשהם נתלים כיריבתם הבאה לערערה, המהפכה על דרכה ועושיה-מבית. כביכול הלשון מערימה עליהם ומשייכתם לתחומה של המסורת, ואינה חשה כי בעצם היא מערימה על עצמה, שכן היא נוצחת בספירת האירוניה ונצוחה בספירת הממשות. ודאי, כי הלשון על מסורתה מדמה להיפרע מאותה שלישייה של אומנים כנציגת השכבה, שעלתה לגדולה, כשהיא מגדירתם: „חייטים סנדלרים ורצענים וכיוצא בהם כפות תמרים וענף עץ עבות“ (עמ' 6), ללמדך, כי הם כביכול בחזקת אתרוגים ולולבים, והוא הדין אפילו באמירה: „זה אנרכיסט מועד וזה אנרכיסט כפול שמונה“ (עמ' 116), שאם אתה מציץ בכינויו של אחד, הריהו בחזקת שור מועד, ואם אתה מציץ בכינויו של אחר, הריהו בחזקת ציצית כפולת-שמונה. אמנם, כשהנערה, הכרוכה אחרי האנרכיסט, נשאלת לייחוסים שביניהם: „יבוא עלי, — צחקה ואמרה — אם יש בינינו כלום“, „נו, ו, תיקון חצות“ — הקשו לה — שאתם עורכים ברחוב לאור הירח?“ „תיקון סתם הוא, חה-חה-חה“ (עמ' 11), — הרי יש פה שימוש, שהוא באפשר מאז היות מעשה-האהבים בעיירה, אולם השחוק „תיקון חצות — תיקון סתם“ כדרך שנינה הוא בעיה לעצמה, שהרי תיבת „תיקון“, כשהיא בדלה, אינה שכיחה בדיבור-אידיש אלא כנוסח חסידים, שעשיית תיקון עיקרה משקה, וקשה להניח, שכך היא כאן כוונתו של עניין תיקון סתם. לעומת זה פוגעת במרכזו השעה והתרחשותה

הפסקה: „הזכרת נשמות בעולם” — בדח ר' שמחה ואמר. — כל הקטנים יצאו לחוץ” (עמ' 6) — ניטלת תזילה, שבה הקטנים-בשנים, מהיות להם הורים' חייבים לצאת, והיא נדרשת בקטנים-גרמה, ברוח וכדומה, באופן שעניין הזכרת-נשמות, המוצאת ממיצר בית-הכנסת למרחב תולא כולו, נדרשת כזגל לשעת-זילוק גדולה בתולדה, וחירוד מיוחד אתה מיצא בשימוש בלשון תפילה לצרכה של המהפכה, בפי נציגה ברחוב-היהודים: „ולבורז'ואזיה ולכל הקונטרברבולוציונרים — עלה בזעפו והכה באגרוף בשולחן וצוות — לא תהא תקוה!” (עמ' 103). ודאי שאין הסיום אלא המרת ביטוי אידי בביטוי עברי תואם, אבל בחירתו כיפה על הקורא את מקורו בתפילת שמונה עשרה: ולמלשינים (נוסחה קמאה: ולמשומדים) אל תהי תקוה.

וקריהאירוניה מתגבר גם בחריפותו גם בתודעיותו בדוגמאות, שבהן הקורא מוזמן למעשה-השוואה בין ביטוי ובין מקורו על שוני-כוונתם. אמת, הקו הזה נמתח גם על חייה-העירה כשלעצמה ולעצמה; וכן: „העולם כמ:הגו נוהג — לחש להם — השוק בעבודתו, סוחרים בחנויותיהם ותגרים בדוכנם, הלואיהיה להם מה שימכרו” (עמ' 111) — אף שאין בין הצירופים האלה ובין מקורם אלא הריתמוס בלבד: בית המקדש על מכוננו, כהנים בעבודתם ולויים בדוכנם וכו', והרי דיו לריתמוס שהוא מעלה את שחוק-הניגודים המרעיש: עיירה — ירושלים, שוק — בית-המקדש, אבל בעיקר נתלה הדרך הזה במחריבי העיירה: „לא נציונאליזציה.

שמעתי אומרים סברה: עתידה היא לבוא. אבל עדיין לא ניתן החוק. לפי שעה לא ניתן. ואילו אצלנו זריזין מקדימין" (עמ' 112) — כביכול הנציונליזציה, שפירושה רישוש וערעורו של מעמד-העיריה עד היסוד בו, הוא כמצוות-מילה או כמצוות-שופר, שאותה אמירה חלה עליהן. וראה עד מה עניינה של התורה נדרש ביריביה. למשל: במיטינג שהיו בולשביקים ומנשביקים ואנרכיסטים עומדים זה כנגד זה, כולם חכמים, כולם דרשנים, כולם מלאים מרכסיזם ושאר דברי תורה כרמונים" (עמ' 115) — עירוב רישומים הוא, מכאן כלשון ההגדה: אפילו כולנו חכמים, כולנו נבונים, כולנו יודעים את התורה, מכאן כלשון המדרש על הכתוב "כפלה הרמון רקתך", כלומר: אפילו ריקנין שבך מלאים תורה כרמון. וכשם שראינו, כי תחת התורה בא מרכסיזם, כן נראה באמירה: "זו מהפכה וזה שכרה" (עמ' 31), כי תחת התורה באה המהפכה.

שעל כן לא נתמה לראות ענייני תורה ולימודה משמשים הלכות המהפכה: "לא התווכחו עמו כענין אלא פסקו לו פסוקים התדירים וקינסרו אותו בדברי ניצוח המקובלים" (עמ' 166), או: "הוא [סורוקה] אבי אבות הטומאה, תנא קמא וריש מתיבתא וראש לחכמה, ובידו הקבלה האנרכיסטית האמיתית המוסמכת מכל צד" (עמ' 116), ואם קבלה היא, מסתברת הפסקה: "חזר ושנה להם, ופשט ופילפל ונתהפך בסעמים ובראיות, וטרח לפניהם והלך, מעולם לא עיכב מלשנות את משנתו לבריות ולא נתרשל לעשות נפשות לתורתו.

בטיח היה בהם שכולם חוזרים ונעשים אנרכיסטים. אולם לפי שעה אין הם לזה, עדיין אין הם לזה. לכך הוסיף להם על כל משניותיו ששנה להם עוד דברים שבין ישראל למהפכה... (עמ' 104) — ושלוש התיבות האחרונות בולטות ומבליטות ביותר, שהרי מאחוריהן מזדקר היפוכם כלשון המקור: שבין ישראל למקום. וכדומה לכך בעניין מארכס: „הוא נתן להם לבולשביקים תורה הנקראת קאפיטאל שבה באה שנאה לבריות, והתיר להם את הגזל ושפיכות דמים“ (עמ' 63) — וראה הנאמר במדרש בהר-סיני, שממנו ירדה שנאה לעכו"ם; ותחת ההר בא הקפיטאל, והשנאה לו נתרחבה לשנאה של האדם או אל האדם.

ומשראינו דרכי-שימוש כאלו, שוב לא נתמה לשמוע גם בעניין ההגנה העצמית: „נתעסק בטרדותיה — חזר על משנתו בפני כת של חברים בשביל שלא תשתכח מהם“ (עמ' 218) — הנושא הוא, אמנם, ההגנה העצמית, אבל המליצה משמשת, כנודע, את התורה.

ופטור בלא מסכת-צחוק אי אפשר. והרי קצת דוגמאות לביאור מנגנונו של ההומור. עיקרו צחוק-דבי-גרדומא, אשר לו, כנראה, מתכוון המספר לאמור: „לצחוק מה זו עושה? — צוח להם — על עצמכם אתם מלעיגים, על עולמכם וגורלכם!“ (עמ' 182) — והוא על דרך כיווצו של הכתוב: „לשחוק [אמרתי מהולל ולשמחה] מה זה עושה“ (קהלת ב, ב). ודוגמה חדה לאותו צחוק עניין הצעירים נלהבי-המהפכה בעיירה, שמדור-כינוסם, גם ללימוד גם לבידור.

הוא בית-המרחץ. ועל-כן נשאלות הצעירות: „מה חידוש בבית המרחץ? — אמרו להן חריפה כמתוקה“ (עמ' 131). וחילופו של בית-מדרש בבית-מרהץ — שלימוד התורה וממילא חידושיו אסורים בו — כמדבר בעדו. אך יש גם היכור אחר, צחוקא-לשום-צחוקא, ואף הוא נעזר בשני-כתובים ודומים, וכן למשל בעניין „בעל עגלה בן בעל עגלה בן בנו של בעל עגלה עד יונדב בן רכב“ (עמ' 180) — וכמה נקב איכא, הרי רוצחו של איש-בושת בימי דוד והרי בונה שער-האשפות בימי נחמיה, אבל ראש בית העגלונים בכל הדורות נעשו לא הם, כי אם יהונדב, אף כי לא הוא שהרכיב, אלא הורכב ברכב, ככתוב. וראה גם שימוש מבודח של דברי אגדה, כגון תיאורו של מי „שיושב היה ליד התנור שצנן ופניו האירו כאילו נקדה לו החמה“ (עמ' 54) — ונעשה אותו נס למי ששמו אינו נקדימון אלא השל, ולבסוף ראה דרך גרוטסקה: „מאיורקה ושעיקה תפסו לו ליענקל פוצ'טאר והכניסוהו לךבקום, חדר לפנים מחדר, והכוהו מכות רצח, והלך קולו מסוף הרחוב ועד סופו. לאחר זה נסלו אותו והשליכוהו לחוץ כשהוא שבור ומרוצץ ושותת דם. — לך השתבח — אמרו לו — בפני אשתך שיצאת חי! (עמ' 199) — וכמה זכרי אגדה ומשל כרוכים באמרה זו, ואגדת שלמה והציפור המת-הללת, ומשל האריה והעכבר בכללם.

ד

הרגשת האמינות, המחזקת בדרכי לשון אלה, היא הגורמת, כי בבוא המספר להסתייע, ובייחוד בחלקה הדיאלוגית,

במטבעות-לשון עבריים. ששימושם קשה ואפילו אינו בגדר-האפשר במי הנפשות המדברות באוזנינו, אנו נמשכים כממילא להשלית-הוודאות של דיבורם ודרך-דיבורם. אם, למשל, נקרא: „נתפשה העקמומית שבלב? - נתן טורקה ידו על גבה.“ (עמ' 138), ברור, כי לפי שאותו בחור לשונו הייתה אידיש, ועל כל פנים לא עברית, לא נסתייע בביטוי זה ממש, אלא במקבילתו האידית, והמספר הוא כממיר ניב בניב, והוא הדין בפסקת-שיח: „אילן גדול! - חור השל פריביסקר ואמר מתוך ההנאה ומתוך החיבה. - קוצים בכרם ולא אילן גדול! - ריגן ר' שמחה כנגדו בדברים.“ (עמ' 190). שני המדברים הם, אמנם, תלמידי-חכמים והביטויים האלה ידועים להם, אך לא היו שגורים בפייהם כלשון דיבור ושיחה, וודאי נסתייעו בביטויים מקבילים באידיש, בא המספר והמיר גם עתה ניב בניב, ודרך שכיחה אף מחויבת היא לנו, ונתעלטה כדי שיטה סדורה למן מפעלו של מנדלי ואילך. בשתי הדוגמאות שלפנינו אנו עשויים לשער, מה הייתה האמירה האחת והאמירה האחרת באידיש, כמידת בקיאותנו באוצר פתגמים ומבטאיה, מה שאין כן בדוגמה, שהוא קטע של דיאלוג: „הרי אוהבים אנו זה את זה, ומה לך עוד? הרי נפשי נתונה לך... - כל הרי ולא, הרי את“ - היא שומטת עצמה מבין ידי“ (עמ' 143). כאן לא נוכל להתברך, שיש בידנו להתקין ריקונסטרקציה של שיחה קטנה זו כהווייתה, שכן אפשר שהבחורה נעזרה בביטוי הנודע „הרי את“, שנדרש למיני שחוק (כגון שנתפרשה מתוכו התיבה הגרמנית Heirat = נישואים, שפרשה heiv =

משמחה; או היא ראטין = חמישה תשלומים, נדוניה שניתנה לחתן ללימודי דוקטור וכדומה), ואולי גם נדרש לשחוק כנוסח המספר, אך אי אפשר שנעזרה בזה כתשובה לשימוש הכפול שבפי הבחור בתיבה הרי, שכן התיבה "הרי" בבדלותה זו אינה שכיחה בדיבור אידיש.

כל-שכן, כשאנו שומעים בדיאלוג: „נו יענקלה — מה היתה נבואתך?“ . מקרה מלא — השיב להם יענקל — מקרה בלתי טהור“ (עמ' 255), ועיקרו בשחוק (מקרא — מקרה). עכשיו יש שם עוד קומיסאר של הראדה האוקראינית, ועוד יש שם חמישה קרועי-עדה שאומרים אותם בכינוי „פיאטורקה“ (עמ' 113–114). הרי המדבר אידיש לא נעזר בדיבורו בשחוק נחמד זה של קרואי [קריאין] עדה, המעלים על זיכרוננו נשיאי המטות ראשי אלפיישראל, וקרועי-עדה, היוצאים לכמה משמעויות (תלשו עצמם מציבורם; קרועים-בלויים; אלה הקראים אינם מתאחים), אך מתוך שהשחוק משולב בתוך מסגרת הסביבה כהווייתה (קומיסאר, ראדה, פיאטורקה = חמישייה), הוא כמבליע עצמו בתוכו, ואפילו מורגש כאיבר אורגאני בה. אך ספק, אם אפשר שתהא הרגשה שלמה כזאת, כשאנו שומעים את המדבר לאמור: „מי שיש לו טורף מזונותיו מקרב מוֹמֵן וחי, ורוב מנין אין להם, כי לא היה להם משפט מעות והדלות תסוב על צרותיה.“ (עמ' 113), אלא אם כן נניח, כי הדובר, והוא אינו בסיפור הנציג של תלמיד-חכם, העביר שעשועי לשון כאלה (משפט מעות = משפט מוות; הדלות תישוב על צרותיה = הדלת תסוב על צירה, משלי כו, יד) לתוך דיבורו המצוי; והוא רחוק.

אולם בעיות אלה, שדוגמאותינו נגעו בהן בקצה-
 המסה, כרוכות בבעית-יסוד, שהפרוזה העברית בדורות
 אחרונים התלבטה בפתרוניה, הלא היא בעית הלשון, גם
 בחלקה הדסקריפטיבי ובייחוד בחלקה הדיאלוגי, וביותר
 בסיפור שעניינו ריאליסטיקה של הני קרוב, האסטרטגיה
 המיוחדת שנהגה בה ספרותנו, כשהלשון שבכתב טרחה למלא
 מלוא צורכי-הביטוי, באפס לשון-שבעל-פה, היא האסטרטגיה-
 של-כאילו, נמשכה ונמשכת גם בעצם תקומת הדיבור העברי,
 וביותר ראוי להתחקות על סודה וסודותיה בדרכם של
 סופרים, ומספרנו בכללם, שעצם-מפעלם מקדם במכריע את
 תהליך התחייה הכוללת, כי — למיצוי של דבר — עצם-
 מפעלם הוא-הוא תחייתם, איך ועד מה השכיל מספר בתקופה-
 שבכתב להעלות תיאור-עלילה וארשת-שיח, שהקורא יהא
 סדמה לשונם כבעל-פה, ואיך ועד מה משכיל מספר בפתח
 התקופה-שבעל-פה ובתוכה להעלות בקסמיו דיוקן-הני
 והגיון-פה של עולמות, שהוויתם נטועה ועומדת בלשון אחרת,
 בין לשון-בית בין לשון-נכר — היא נקודת-הקפיצה הנחשבונית
 של ספרותנו ולשוננו, שאי אפשר לה בלא איזור מכסימלי
 של כוח-יצירה, שאפילו נחבזו הרבה עד שנמצא לו מפתח-
 הקסמים של תואם עניין וביטוי, גם בזבוזו הוא בחינת השקעת
 נחשבת באוצרה של הלשון, איך פתרו בעלי-המפתח את
 הבעייה הסבוכה הזאת, וביותר מה הם אמצעיהם על צירופם
 והרכבם — תורה היא, ולימוד היא צריכה, הנה הסיפור
 שלפנינו בא לתאר הווית של עיירת, שלשון לה משלת.

לשון עשירה ביותר בסממני דיאלקטיקה ואידיומטיקה. היא לשון אידיש. כי לשון הדיבור ואווירתו בסיפור היא אידיש — זוהי הנחת-אב מובנת כל-כך. שאין המספר רואה להודיע על כך, כדרך שהוא מודיע, דרך-אגב, על לשון השירה: „הוא [סורוקה] הכניס בהם רוח של שמחה ורוח של אחוה וקרעות. שמחה לאצה ודבקה בו יותר מבתחילה. באותו ערב אמרה שירה הרבה. דברי זמר באידיש, בחן של פחזות וילדות, להנאתם של כל בני החבורה ולשמחת לבם של עצמה...“ (עמ' 85).

והמספר נתבע, לא בלבד בחלקה הדיאלוגית אלא גם בחלקה הנסקריפטיבית. להאמן להוויה הזאת על אגפיה וקפליה, והיא תביעה העשויה לבוא, בקלות יתרה, על מילואה, אילו נכתב הסיפור בלשון העיירה, שהרי לא הוצרך המספר אלא לשאוב שאיבת-מישרים מפי העיירה גופה, כשם שהייתה עשויה לבוא, בקלות פחותה, על מילואה, אילו נכתב הסיפור בלשון סביבתה, שהרי לא הוצרך המספר אלא בהמרה תואמת של יסודות לשון-בית חיה ביסודות-לשון-לעז חיה. מה שאין כן בלשוננו, בייחוד בתקופת-מעברה, שבה המספר חייב ביגיעת-עקיפים, שעיקרה הפעלה של אוצר-לשון רדום וישן וכתוב בספר לתפקיד-לשון פר וחדש ומדובר בחיים. אולם מקור-מרכז זה מצטרפים לו גם מקורי-צדדין: השאיבה מלוא-חבית ממבוע העברית סמוכה לה שאיבה מלוא-כד ממעיין-האידיש, בין מתוך הכוונה הגלויה לחזק את המהימנות הריאליסטית, בין מתוך המנמה הסמויה להיבנות מלשון-המוני-העם וחיותה. ואם הכוונה

ההיא מתקיימת על דרך השילוב של ביטויים באידיש:
הרי הסגמה הזאת מתקיימת על דרך התרגום של ביטויים
מאידיש.

1

ביטויים באידיש בין מוטבעים בה בין קנויים לה —
ראשית, דברים שאין להם תרגום, כגון כינויים וכינויי-
גנאי: „זלמן הליהרנט“ (עמ' 157), שכן היגוי תיבת „Lieferant“
ועניינו אינו ספק בכלל, אלא כתרגומו שם: סוחר-בהמות,
„ולא שתהיי מגיסה בקדירה של הציבור וחבר-לאָפּ עם
קברה סנדלרים וחייטים — —“ (עמ' 78), והוא צירוף של
תיבה עברית ותיבה סלאווית, היוצאת לכמה משמעויות.
ויסודה כשם: כף, כפה, וכפועל: חטיפת. או: „טֶלֶפֶטִּיקָה!“ —
החזיר ר' שמחה פניו ממנה ורסן ואמר“ (עמ' 43), וכן:
„שלא יוודע לשום בריית, ובפרט לטֶלֶפֶטִּיקָה שלי“
(עמ' 73) — והוא שם-גנאי היוצא לכמה משמעויות ונשמע
בכמה גרסאות (טעלעפֿענטע, טעלעפֿענדע), שיסודן (למשל
פולנית telepać się) טלטול וגרירה, ובהשאלה מנהג-הספר.
ויש כינוי הבא כלשונו וכתרגומו כעניין „המכונה בשביל קומתו
חבובה“, לייסער', רוצה לומר: סולם“ (עמ' 61).
שנית, מלה בכללה המשולבה בדיבור: „אתם, בחורים
יהודים... אַי, אַי, ברידער לאַך!“ (עמ' 253), וודאי גם
עניין החקסנה, המוסיפה חן מיוחד, גרם, „או עלוב שכמותך ו
עלוב, עלוב! סנדל! פארוואווערטער חסיד! חוזר
בן וי“ (עמ' 82-83) — דומה, הדובר מבקש תיבת-הגדר

תואמת, ראשונה (עלוב) אינה מספקתו אף בחזרתה המשולשת, ואף השנייה, הנראית פוגעת וחדה, כך: באה השלישית כלשונה, שכך תרגומה (חסיד חלוד) לא היה ממצה לא את ייחודהביווי ולא את הירוק-הניגון שבמקור, — צירוף של תיבה שהיא גלגול סלאווי ותיבה שיסודה עברי, בעצם, הקדמת התואר לשם-העצם קובעת את שתי התיבות כאידיש (ההגייה המחויבת: חוסיד ובמלעיל), והרי גם דוגמאות אחרות של שילוב שתי תיבות, כעניין הזקנה, וישיבה לפניו [לפני לאצה] ודיברה על לבה: נאריש קינד, נאריש קינד — לחשה לה" (עמ' 204) — והרי אפשר לטעון, מה שניתן לטעון על כל הנפשות הדוברות: הלא כל דיבורם אידיש, מה ראה להפלות שתי תיבות אלו (ילדה פותה), והתשובה היא, כי ביקש להרמז על כך על דרך הקיצור המוחלט והרמזו בביטוי טיפוסי, שתרגומו היה מקשה, שכך תיבת "קינד" כוללת יותר מתיבת "ילד", ותיבת "ילד" תיפול על זכר, ותיבת "ילדה" הורסת את ריבוי ההוראות הכלול במקור, ואם במה שיש לו תרגום כך, במה שאין לו תרגום לא כל שכן, ושוב דברי הזקנה ההיא: "כמו שאת רואה, יקרה לא לא פִּי־ךָ מִי־ךָ — הייתי נאה" (עמ' 133) — והוא מכלל החרוזות, המתנוודים בין מאגיה ושעשוע, ויסודו של פִּי־ךָ הוא פּוֹץ, ועניינו כמו Bosse, Posse, כלומר דבר-היתול דבר-הבאי וכדומה בדרך-הביטול (גראמפון).

שלישית, ביטויים אופייניים, בני שתי תיבות ויותר: "הירש השען כסף עצמו וצוח: אידן ראטעוועט" (עמ' 72), כלומר: יהודים הצילו, או: ברח והמלט ממה שאתה

צריך לברוח. שפאר זאך צו להשם יתברך על ידי היסורים (עמ' 58-59) — ופירוש הביטוי יוצא לכמה משמעויות, גם כמכוון כאן, "הישען בטח", גם "תשכב לנום". ונוסח הדברים כשל ספרי-חסידים, המשלבים בתוך הרצאה עברית מובאה אידיש, כפי שיצאה מפי רבם. והוא הדין בפסקה: "אדרבא, כל יום ויום כאילו נזדווג לו יום טוב והיה מרבה במשקה ומחזק את עצמו ואומר: — דראפע זאך און האלט זאך (עמ' 50), כלומר: טפס והצחצחו עצמך; ונשמך ייחוד של היגוי: לא לשון "זיך" האינטרדיאלקטי, אלא לשון "זאך" הדיאלקטי (שנעשה גם עניין לחידוד: יעדער מיינט זאך, כדרך הכתוב: כל דרכי איש ירך בעיניו, משלי סו, ב). וראה: "נמסר מזלנו, אין דער ערד מיט די ביינער!" (עמ' 61); לדיוקו: באדמה עם העצמות. או: "משהגיעו ימי המהפכה ונתבשרו הבריות בהצהרת כלפור, מיד חשו לומר שדבר-מה יצא משק-פורענות זה של המלחמה. — ס'וועט שוין עפעס ארויסשפרינגען." (עמ' 95) — ולא ראה המספר להסתפק בהגדרה העברית שבתיאור אלא הוסיף הגדרה באידיש כלשונה. והבדלי הנוסחאות דקים — כאן: "דבר-מה", כאן "עפיס"; כאן: "יצא מ...", כאן "ארויסשפרינגען". כלומר יקפוץ מתוך... — והם כמשלימים אלה את אלה, כביכול משנפתח שק-הפורענות — קופץ, מעשה-הפתעה, מה שקופץ, ומאחורי האמירה התמונה של שק-המזל, קופסת-פנדורה וכדומה.

כעניין לעצמם הם הקטעים, שבהם מתערבים יסודי האידיש, הטבועים והקנויים, כגון: "הוא, פולישוק, חזר

זהעיד על עצמו אינו תיאורטיקון. בתיאוריה הוא שוואך.
 הדבר הוא כן – פראקטיק הוא, ובתור פראקטיק גלוי
 לו שאי אפשר לרבולוציה בלא דיקטטורה של הפרולטריאט.
 (עמ' 102) – תיבה ראשונה היא אידיש כתרגומה שם „חלש“.
 (ואגב, היא נכנסה גם לעגה העברית, כגון הנשאל לטיבם
 של הצגה או ספר וכדומה יענה „שוואך“). כדומה בריכוך
 מיוחד של השי"ן; תיבה אחרונה שאולה מרוסית (השאלה
 מגרמנית לשונה: פראקטיקער). ובייחוד: לא שזה צימעס
 מן המובהר, פרוי סורט, וזה בורשטש. אבל אתם
 באתם לבטל את כל הקלאסין, מבקשים אתם לעשות
 כל העולם פוחח אחד, שהכל יהיו באַסיאקס...
 (עמ' 99) – הכוונה היא לשקף כהלכה את תערובת יסודות
 הלשון של הדובר, באידיש מפורשים שני מאכלות, כמִשְׁלִים
 לשני סוגי אדם קיצונים. המאכל האחד יסודו בשכבת
 אידיש ישנה ביותר, צימעס, תיבה גרמנית קדומה. המשמשת
 בה גם היום בדיאלקטים, ומהיות הוראתה באידיש קינוח-
 סעודה טעים וערב, נעשתה שם-דבר לְשִׁבָּה וְשִׁפּוּר („ער
 מאַכט פֿון אים א גאנצען צימעס“) ונכנסה גם לעגה העברית.
 המאכל האחר יסודו בשכבת אידיש צעירה יותר: בורשטש.
 תיבה סלאווית, ומהיות הוראתה חמיצה נעשתה שם-דבר
 לזלות וקלישות. בין שני המאכלות נסתדר ביטוי רוסי
 „פרווי סורט“, שהמקבילה שלו בדיבורנו עתה „סוג אליף“,
 כשם שבין התיבה הלועזית הכללית ה„קלאסין“, כלומר
 המעמדות, ובין התיבה הסלאווית הטעונה „באַזיאקעס“,
 כלומר יחפנים (וגם היא הייתה בעגה העברית, ואם לא אטעה.

נעלמה או הנדיקה) נסתדר הביטוי „פוחח אחד“. ודוק לשון:
 כל הקלאסין — היא הידיעה, ומצוי באידיש במי העם: כל
 הווייטאָגן וכדומה, ובספרות — כמו, למשל, ייִ סִיגל: „אז
 דער סיר הבשר איז איינגעווירצט מיט כל הנעגעלעך
 און קאנפֿערן. אין דער וועלט“, כלומר: כשסיר הבשר
 מתיבל כל התבלין והכפרים שבעולם. וכן: „אילומינרט די
 לעמפלעך בכל הקאָלירן אין דער וועלט“, כלומר:
 הנורות מאירות בכל הגוונים שבעולם; והדוגמאות לאין
 שיעור.

ז

ביטויים מאידיש, לרוב בחלקה הדיאלוגית, פעמים
 שתי תיבות כגון: „חולה את להסיק את התנור?“ (עמ'
 221), על דרך „קראנק ביסטו“, והוא קיצור של דיבור: האם
 חולה את, שאין את יכולה להטיל על עצמך טרחה (ומרוב
 שימוש נמחק רישום החולי, עד שטפחה עליו האמירה המחודדה:
 קראנק ביסטו געזונט צו זיין, האם חולה אתה להיות בריא).
 או: „ומי שואל אותך? בהמה! שוטה חשכה“ (עמ' 6).
 וכן: „היכן את שם, שתהא השנה החשכה נוטלת אותך?“ —
 אַמרה ראשונה (כדרך: א פֿינסטערער נאר) לשון גינוי, אַמרה
 אחרונה (כדרך: א פֿינסטער יאָר, והכא: דאָס פֿינסטערע
 יאָר, ומצוי יותר: א שוואַרץ יאָר) לשון קללה, והבניין כדרך
 המקרא (אימה חשכה), וראה: „שמא דוניו — אמר בשביל
 חיבתה, — אשלח אחר שדכן?... — בוקר טוב! — כבשה פניה
 בקרקע“ (עמ' 249) — לשון „גוט מאַרגן“ וסימן קריאה

בצדו הוא כתשובה לעניין שאינו סביר ומקובל (ונכנס בהוראה זו, בתרגומו העברי או הארמי, גם לעגה שלנו). ואם אין זו טעות לי, עניינו ביטול הנאמר על ידי אמירת הפורמולה של ברכה הקודמת לכל אמירה.

וראה גם שחוק-מלים: „את מחפשת לך, הא?...” — ניענעה לאצה בראשה ואמרה לה ברמו של בזיון וזלזול. — מחפשת מה? ... עשתה מאליה עצמה כאינה מבינה“ (עמ' 146). התיבה „זוכן“ שימושיה מרובים (וערך זה על ריבוי פניו הספיק אלפרד לנדא לפרסם ממילונו). ועיקרה: לחפש. האמירה „דו זוכסט דיר“, פשוטה „את מחפשת לך“, אך השאלתה „את מבקשת לך טעם ללקות“ וכדומה. ושחוקה של השיחה הוא במה שלאצה נעזרת בביטוי זה כהשאלתו (וכך נכנס גם לעגה העברית) ואילו מאליה כפשוטו. וראה: „צריכים היינו — קבלו אחרים — את המהפכה הזאת כחור בראש“ (עמ' 10) — כדרך: איך דארף עס ווי א לאך אין קאפ (ומצוי גם בלשונות אחרות ונכנס גם לעגה העברית). ויש גם ביטויים, שהם ברכה, קללה, השבעה וכדומה: „רבנו של עולם, חוץ מהפסדי, על כל בנות ישראל“ (עמ' 134). כדרך: אן (ואולי מצוי: אויסער) מיין שאָדן, אויף אלע יידישע קינדער (או: טעכטער) [געזאָגט געוואָרן]: או: „כל היכן שיש לי שונא, רבנו של עולם“ (עמ' 90). כדרך: וואו איך האָב [נאָר] א שונא; וכן: „הם לא נצטרפו עמם, אלא העמידו עצמם בחזקת, ולואי שלא יצטרכו להם“ (עמ' 180). כדרך: אויף נישט צו באדארפֿן, ואפשר והמרכאות מרמזות על אמירה

זו (שהייתה נוהגת לגבי עניינים העשויים להיות תרופה אפילו במעשה-מרקחת).

ח

וכקבוצה לעצמה הם ביטויים, שעמידתם על ספו של הפתגם: „התלחשו ביניהן וצחקו לתוך קפנן“ (עמ' 255), ומצוי בכמה לשונות. בגרמנית בלשון יחיד ודרך הקטנה: *[sich] in's Fäustchen lachen*, ובאידיש בלשון רבים לאַכֵּן אין די פֿױסטן, ועניינם צחוק לתוך האגרוף (שמחה לאיד) וראיתי גם בלשוננו משתמשים בו. וכן: „האהבה יפה לכולם. אין ממנה אלא כאב בטן“ (עמ' 207), כדרך: מען האט דאָפֿון נאָר בויכוויטאַג, ומצוי בכמה לשונות (ובאידיש ניגודו: אָן בויכוויטאַג, ועיקרו: בלא חבלי לידה) וגם בעגה שלנו. והוא הדין בפסקה: „אדם שקט, אין נוגע בזבוב על גבי הכותל, איז ואבוי לימי ולשני“ (עמ' 199), כדרך: רירט נישט אָן [פֿאַרטשעפּעט נישט] קאן פֿליג אויף דער וואַנט, וכדרך: וויי [און ווינד] צו מיינע [טעג און מיינע] יאָרן, ויש ביטויים, שהם מִפְּנִים לספו של הפתגם: „הכלל, נאנחו ואמרו, שפתו קדירה של די ייסה“ (עמ' 260) והוא ניסוח ארוך במעט, כדרך „פֿאַרקאָכֵן א קאַשע“, ובעברית מסתפקים לרוב כדרך המימרה, בשינוי משמעה: להקדיח תבשיל, וראה: „הוא כפרתו של הפריסטב, של צפרנו קטנה אחת שלו“ (עמ' 32) ומצוי כדרך קללה: ער זאָל ווערן די כפרה פֿאַר דיין מינדסטן [קלענסטן] נאָגל, וראה דוגמה, שבה נראה המספר

כפוסח בין כמה אמירות ובורר לו אחת או אחרת: (1) „אבוד המלמד על לאצה — קרצו הבריות בעיניהם וליגלגו ואמרו“ (עמ' 38), והוא כדרך: איז [או: ווערט] פֿאַרפֿאלן נאָך איר (ולא שמעתי „אויף איר“, ואולי זה תיקון ברוח העברית: בפולנית *przepadać za kim* — בהוראת השתעבד מרוב אהבה עד כדי מיתה; ובגרמנית *auf etwas verfallen* — לבוא במפתיע לידי רעיון, המצאה; ואינו: *er ist ihr verfallen* — הוא משועבד לה) (2) „אני חויה בך! קראה בבכי עצור — אני מתה מפניך!“ (עמ' 160), והוא כדרך: ער שטארבט נאָך איר (ולא שמעתי: פֿאַר איר, וגם הוא תיקון ברוח העברית). (3) „אל תשים עצמך שוטה. אתה יודע יפה שנפשה חשוקה בך. שנפשה יוצאת אחר עקבותיך... — אחרי עקבותי... דיחק זיאמה בכתפיו וחזר אחריה ואמר כזה שהוא מדבר מתוך החלום“ (עמ' 204) — והוא כדרך: ער שטארבט נאָך אירע טריט; ומצוי בלשונות. ויש ביטויים, שהמספר מדגיש, כי הם דרך מימרה: „אימתנים, עזי פנים ובעלי זרועות אחד ואחד. כדרך שהיו אומרים במוקרי־קוט, תבואה בתבואה וקטנית בקטנית“ (עמ' 16); וכן: „לא טרף, כדרך שאומרים, חמיצה ודייסה“ (עמ' 14), והכוונה לתערובת ובלבולת, כדרך: באַרשט מיט קארטאָפּלעס וכדומה.

ט

יש גם תחום־ביניים, ובו הלשונות, שיסודם עברי, אך שימושם בסיפור כדרך שנתרווח באידיש, אם בבניין אם

בעניין. הרי למשל: בעצמך, בידך, ביררת לך את חלקך ולקחת לך את מיקחך. בְּלִקְחָהּ! סוּסָה פְּרִיצָה ו' (עמ' 213). כך, כנודע, הקרי של בְּלִקְחָהּ (ומצינו יאסטרוב) והביית נשמעת כפֶּא רפויה. klafte, ונכנסה לצגה של לשונות אחרות (והוא הדין במכשפה שהקרי שלה באידיש: מְכַשְפָּה, מה שאין כן חֶגֶן בִּיא לִיק הוֹנָה: מְכַשְפָּה, כניכר ממשקל תרגומו באידיש ל"שבת מלכתא" להיניה: "אִים הָאָט דָאָס א מְכַשְפָּה, אִין א הוֹנט שוִין לאנג פֶארוואנדלט", וכן: "קאלטע מְכַשְפָּה פִינגער/שפירט ער קלעמען אים ביים הארצן"; והטרוכיאוס העקיב מוכיח.

או למשל: "כִּשְׁמוֹת" אלו שהצניעו אותם לגניזה נדחקו שלומי אמוני ישראל לקרן זוית" (עמ' 44). וראה המספר להסתייע במירכאות לרמו על ההוראה, כלומר דפים תלויים, שיש בהם שמות קדושים והטעונים גניזה (ובאידיש יש גם יחיד וראה, למשל, יעקב שמואל טויביש, הכותב על המנהג לשמר דף שנתלש מחיבור: "און דערפֿון איז געוואָרן א הייליקע שָׁמָה, וואָס מ'הָאָט זי, פֿרום ביראת הכבוד געבראַכט צו קבר ישראל", כלומר: והוא נעשה שָׁמָה קדושה, שהיו מביאין אותה ביראה וכבוד לקבר ישראל, ולעניין דיוקו של הקרי ראה, למשל, לפי החריוה בשירו של הרב מרדכי רוטנברג: "דעם טאטנס הויז / מיט גראָז בעוואָקסן / פֿיטערט זיך דאָרט א בהמה / און אויפֿן אַש פֿון טריסקער קלויז / לויפֿט ארום אַ מויו / און האלט אין מויל אַ שיימע", כלומר: בית אבא, מגודל עשב, רועה שם בהמה, ועל אפר הקלויז דטריסק מתרוצץ

עכבר ובפיו שָׁמָּה. — שבת און וואך, ניו-יורק, 1951, עמ' 34).
 וראה: „לא נשתייר לו אפילו תלמיד אחד לרפואה“
 (עמ' 50) — מבטא שגור, ושימוש גם בדיבור העברי, ובא
 להורות על דבר, שאזל עד תומו ולא שרד ממנו אפילו
 לפיקוח נפש. ובמירכאות כפולות: „הרבה לבבות נשברים יש
 ואין הכל עושים, מעשה' בעצמם“ (עמ' 206).
 ואותו מעשה אינו מעשה סתם אלא כדרך: זיך אַנטון א
 מעשה, שעיקרו לאבד עצמו לדעת; וכן: „משמע, הלשות' —
 לחשו“ (עמ' 201); ואף: „ביחוד ידעו, ש, חלשות, משמעו
 מעשי הגנראל שצ'רבאצ'וב“ (שם); ותיבה עברית זו — פירושה
 באידיש מעמד של התעלפות (פֿאלן [אין] חלשות; ובפועל:
 חלשען) והושאלה למעמד של תשישות, רפיון, אפס־סיכוי
 וכדומה. והביטוי נפטר מכבלי־מירכאות, כשהוא בא כמקורו:
 „הוא נפנה בין הכסא לחלון, הציץ לחוץ ואמר בקול חלוש:
 חלש לי לבי...“ (עמ' 189). וראה: „אל ירע בעיניך,
 היות שלי“ (עמ' 134) על דרך „מיין חיות“.

וביותר: „זה מידך בא לך, ממך ובך. מצוה
 עליך!“ (עמ' 84). „כך ראוי וישר לו! — אמרו — מצוה
 עליו!“ (עמ' 165). „צדיק־יוצא לדרך, שילך לכל הרוחות!...
 אבל כך ראוי לך... מצוה עליך“ (עמ' 213). כדרך „א מצווה
 אויף דיר“, הנאמר לאדם, שבא על עונשו משום עברה שעבר.
 והשימוש הזה בתיבת „מצווה“ בהיפך־כוונתה לא ידעתי לפרנס
 דרך גלגולו, ובדיחת־העם גלגלה כדרכה בהיפוכי־הוראה
 אלה של מצווה, כשם שנעזרה בחילופי־הוראה של עברה (ס'איז
 אן עבירה, בהוראת „חבל“). ויש שהמספר נעזר בשני דרכי

תרגום. מכאן: „כמדומה אני, הפכת ה' יוצרות" שעשית אחרונה ראשונה. — אמר לו זה. — תן תחילה מקום לקומוניזם והאנרכיזם יבוא בסוף. בקינוח-סעודה" (עמ' 104); ומכאן: „כמדומה אני החלפת היוצרות. — אמר לו. — הרי מוראביוב זה שאתה משתבח בו בולשביק הוא" (עמ' 240). וגם במקור שינויי גרסה: ער האט איבערגעדרייט [איבערגעקערט, פֿארמישט] די יוצרות, ויסודו במהתלה בחילופי טעות או בורות של פיוטי המועדים.

ונסתפק ברמיזה לביטויים, שיסודם בעברית ויצאו באידיש מחזקתם וחזרו בגלגולם אל העברית, בייחוד המדוברת. כגון: „הפרנסה הרוגה, מוטלת תשע אמות באדמה" (עמ' 112). על דרך: די פרנסה איז געהרגעט, ליגט ניין איילן אין דער ערד, ועניין „געהרגעט" אינו הרוג ממש, אלא מקופח, תשוש, נפסד וכדומה. וראה, למשל, אהרן צייטלין, בכפל ההוראה, בשירו על אחרון האינטרנציונאליס: „קאפיטאל ליגט געהרגעט" (מי בינינו לא אמר מרוב עייפותו או יגיעו: אני הרוג). או: „בלומה זקנה אלמנה, בריה נפלאה" (עמ' 132); וכך הלשון באידיש: זי איז א בָּרִיָּה נפלאה, מה שאין כן בנפרד: [ער או זי] איז א בָּרִיָּה. ואפילו צדק מי שאמר, שמקורה רומני, הרי ניטעה בתודעת-הלשון, והשרישה כתיבה עברית. ונסיים בדוגמאות של תיבות ארמיות, שניתנה בהם משמעות מיוחדת באידיש, ובה חזרו לעברית: „דומה כאילו אתה בגילופין היום" (עמ' 194). והוראתה של התיבה — מבוסס, שיכור, ואינה כיסודה, ונתפרשה מתוך זמרת „אתקיננו סעודתא". וכן: „פועלים כמוך,

ידידי, ראויים הם שירביצו אותם לחד-גדיא* (שם).
והוראתה של המלה — בית-כלא, ואינה כיסודה (גדי אחד).
ולביאורה הטריחו כמה השערות-סרק.

ט.

בתוך ההטרוגניה הזאת, שהמספר משליט עצמו עליה
ורותמה לצורכו, מקיימים עצמם, כיסוד של איזון, הניב
והפתגם, המתראים כמטבעות ישנים, שידע המכפר לצקת
אותם יסוד של מסורת ויסוד של חידוש, פעמים מתוך
תגבורת היסוד האחד, פעמים מתוך תגבורת היסוד האחר.
הדוגמה הפשוטה ביותר היא ההמשלה הנעזרת בכ"ף
הדמיון: „מסתכל בה — — כרבי באתרוג שלו“ (עמ'
125), „היית נערה תמימה, פשוטה וטובה ככיכר לחם“
(עמ' 89); ובלא כ"ף הדמיון: „מה אנו ומה כוחנו? — כיכר
של הפקר“ (עמ' 61). וכן: „והבריחו את סחורתם ולא
שיירו ממנה בחנויותיהם אלא כשיעור אוזן של כלב“
(עמ' 60). לאחריהן דוגמאות שכבר ראינו כמתכונתן, שהמכפר
מעיד עליהן, כי מימדות-עם הן, לפחות מימרות העיירה
המתוארת: „הנעזרות — — רועשות ומתנכחות ביניהן, דנות
ומפלפלות, שופכות, כדרך שאומרים היו במוקרי-
קוט, מן הצנור ומן המכתשת“ (עמ' 163). או:
„כל אחד בא, כדרך שאומרים היו במוקרי-קוט,
בצרורו ובגרגרו“ (עמ' 239). בשארי הדוגמאות, שהן
עיקר, דין להבדיל בין אלה שמקורם גלוי ובין אלה שמקורם
עלום. אלה שמקורם גלוי ניתנים לחלוקה לפי יניקתם, ראשית,

מן המקרא. ביתר דיוק – על פי המקרא, כגון: „שלא תהא
 אתה קורא אִיָּה והכתוב קוראה דִּיה“ (עמ' 112); או על פי
 צירוף של מקרא ואיוונגליון: „הולמת אותם השררה כמרגליות
 את החזיר“ (עמ' 200). שלשון המקרא הוא על נזם זהב
 באף חזיר, ולשון האיוונגליון על מרגליות שאין להשליכן
 לפני החזירים (מתי ז. ו); והמספר מעורר על כך: „שיעשו
 להם הגויים בתוך שלהם בלעדינו, יפרכסו להם, החזירים,
 כמות שקרא משיחם עליהם, בתוך טיטס ורפשים“
 (עמ' 149). שנית, על פי חז"ל, בייחוד על דרך פיתוחה של
 אמירה קטנה, אם כדי מימרה מקפת, כגון „הכל שוחטין –
 כולי עלמא שוחטין, כל מי שיש לו אלהים בלבו, ודאי
 להחיות מתים אין איש יכול, לשחוט כל אחד יכול“ (עמ'
 253); אם כדי מימרה מצומצמת, „שלטונות הרבה יש, תשעה
 קבין של מוזיקין“ (עמ' 113). וראה „סורוקה לא היה במוקרי-
 קוט אלא צרור לשעה“ (עמ' 10), והוא שימוש בהלכה
 על הבחנתה: „צרור שעה טהורות צרור עולם
 טמאות“ (כלים כו. ד). יש ומאמר חז"ל נמסר כלשונו:
 „דיברתי עם אָטל... היא תאסור עלי הדיבור והשיחה עם
 בני אדם! נו נו!... הניחה מלוא מחט וגובה
 מלוא הקרדום!“ (עמ' 140); והוא כדרך כלל ההלכה: „א"ר
 יונתן הניח מלוא מחט גובה מלוא מחט, [הניח] מלוא קרדום
 גובה מלוא קרדום; ורבי יוחנן אמר אפילו הניח מלוא מחט
 גובה מלוא קרדום וכמעשה דקטינא דאביי“ (גיטין ל"ב),
 ופרש"י: מלוא מחט – קרקע מועט, מלוא קרדום – קרקע
 הרבה. ויש שמימרה נמסרת בשינוי, אם בתוספת או מגרעת.

דוגמה לתוספת שיש לה שחוק משלה: „והרי לא כל הפנים שוות, ומה שהיא תקנה לזה – תקלה לזה“ (עמ' 168); וראה דרך אחר: „לא כל הביברים ולא כל האנרכיסטים שוים“ (עמ' 116). דוגמה למגרעת: „ואף על פי שהדבר ידוע, עוד עמד ופירסם את עצמו – שאינו נוטל שם לעצמו שהוא אינטליגנט, לפי שלא היה חלקו מעולם עם עמל־רוח ואינו מומחה לפלפל בדברים בטלים ממש דקים“ (עמ' 101) – והורות בתחביר מזמינה את הקורא לשמוע מתוך הלאו הן, והוא כמשלים על פי החרוז המפורסם: והוא מומחה לפלפל בדברים מכשיים עבים כשקים.

אבל עיקר יניקתו של הפתגם הוא מלשון־הדיבור, מאוצר־ניביה של אידיש, הניתנים בתרגום תואם – פרט לתיבה שאינה עשויה לכך, לפי שאינה סבירה. וראה: „יקראו אותנו קנאקניסל“ (עמ' 67). וסוגי הפתגמים והניבים שונים וניתנים לחלוקה קבוצות קבוצות קטנות. הרי למשל: „ריקנו אותו כזנב דג מלוח“ (עמ' 114); או: „הא לך – בצל אחד בשביל כל הגברים“ (עמ' 127); וכדומה: „עוד לא אמכור מזלנו בעבור שק בצלים“ (עמ' 238) – כדרך: נישט פֶּאַרקויפֶן פֶּאַר אַ זאַק ציבעלעס [והמצוי: בָּאַרשט]. וראה, בדוגמה האחת נעזר המספר בתיבה הנשמעת לכמה תוראות (פֶּאַר שהיא גם vor גם für, הוראותיה: לפני, בעד, בשביל, בעבור), וכדי

לקיים את האידיום ברר את ההוראה המוטעית (בשביל).
ואילו בדוגמה האחרת נעזר ברישום המקרא (המוכרים אביון
בעבור נעליים). והרי למשל: „אתה אוכל עמנו מקדירה
אחת“ (עמ' 209), ובייחוד: „כחסיד וצדיק גמור, זכותו
תעמוד לי לפני קערה של לביבות“ (עמ' 109) — על דרך:
זיין זכות זאל מיר באשטיין ביי א שיסל קרעפלעך. וראה.
למשל: „כבר לא יועיל לה לא רופא ולא קדר“ (עמ'
250). כדרך: עס וועט איר שוין קיין רופא נ"א: קיין בעל
שבן און קיין טאטער נישט העלפן; או: „והואיל ואין
חרטה מעשה סוחר שוב לא יכלו לחזור בהם“ (עמ' 17).
וראה. למשל: „ישראל קיימים על אשפתם בשקט
ובשלוח ואין מחריד“ (עמ' 178); ולעומת זה: „צרות יש
לכל אדם. רוטשילד, אפילו הוא אין חסר צרות“
(עמ' 98). וראה דוגמה שבה הפסקה התיאורית ניגת-ניבית
ממקורי העברית, והפסקה השיחיית ניבה ממקור האידיש:
1) „והעיקר, אמר, שהם רואים, האנרכיסטים הללו,
עולמם בעיניהם — — ועושים כל ימיהם
כחגים“ (עמ' 115). 2) „הכלל — מיצמץ בעיניו וליקלק
בשפתיו — חיים להם כאלהים באודס“ (עמ' 116) —
כדרך: ער לעבט ווי גאָט אין אָדעס; ועיקרו המצוי גם
בלשונות אחרות: ער לעבט ווי גאָט אין פראנקרייך. כלומר:
חי כאלהים בצרפת. וראה. למשל: „חובטת עצמה
מסוסיה אל דבוסיה! סוסה בטלנית“ (עמ' 221).
וכן דוגמה לפתגם הניתן גם בתרגומו במקבילתו: „גם
הפקה בריה! — הציצה בה רוזה בעקימת עין של ולזול.

— גם היא בערוגה (עמ' 164), והפתגם הוא כדרך:
 חאפקע [איז] אויך א מענטש. או: ועיניה תלויות
 אליו ופניה מאירות. כאילו נפשה היא חייבת לו.
 (עמ' 128) — כדרך: גלייך זי איז אים די נשמה שולדיק;
 או: התבוננו, חברים ודעו וראו, אתם רוקדים בחתונה
 של אחרים (עמ' 105) — כדרך: טאנצן אויף א פֿרעמדער
 חתונה. ונעשה כמימרה השגורה לבהילוחם של בני עמנו
 להיות שותפים בתמורת-משטרם של עמים אחרים.

מובן, שיש פתגמים וניבים, שאפילו שאילתם מאידיש
 שטח-התפשטותם נרחב וכולל יותר, כגון: מה ראית לבוא
 לכאן? — בשביל עיניך היפות (עמ' 86). או:
 האנשים נהגו זהירות ושמרו לשונם בין שיניהם.
 (עמ' 98), ובהרחבה: ויעץ לה עצה טובה, שתשמור
 לשונה ולא תדחק חטמה במקום שאין מתבקש (עמ'
 166). וכמובן, יש פתגמים וניבים, ששאיבתם מדיבור הסביבה
 וחידודיה — וראה אנקידוטה קטנה: שאלו לו לצועני, מהי
 דתך? ואיוו דרושה לכם? (עמ' 174) — כשם שיש פתגמים
 וניבים שניטלו מאוצר כולל או נועדים לו: ואמר
 שהאנרכיה היא אם הסדר (עמ' 118); ובמתכונת
 עממית יותר: לא המלאכה מבזה את האדם אלא
 האדם מבזה את המלאכה (עמ' 78); או: ומה שאמרת
 קבצנים, הרי כל הבריות נולדים הם בלי כתונת
 לבשרם (שם), וכן: גם בבית קטן ודחוק בעניות
 מתרוצצים עכברים (146), ובאידיש דרך חריזה (היזול —
 מיזל), ויש גם פתגמים סלאויים הניתנים כלשונם בצירוף
 תרגום, ואינם מענייננו עתה.

יא

כמגמת האמינות המבריהה את כל הסיפור היא מגמת המיצוי, המבריההו כמותה, ותיאומם של אמצעי המגמה האחת ושל אמצעי המגמה האחרת הוא סודו של סיפור ומספר. ולעניין מגמת המיצוי, הטבועה בכל דבר־הבעה, ולכול לראש בפרוזה, בין בחטיבת התיאור שבה בין בחטיבת השיחה שבה, דין שנוכר, כי אפשר לה שתבוא על מילואה בכמה דרכים, ועיקרם שני דרכי־קצה — דרך־ההרחב ודרך הצמצום. הבודק בהתפתחותה של הפרוזה שלנו בדור אחרון לא יתקשה לראות בה שתי הדרכים מתחלפות, ואם יבקש סימן בולט, מבחינת הלשון, ימצאנו בנקל בשימוש הסינונימיקה למיניה. אם לדקדק, גם דרך־ההרחב גם דרך־הצמצום נזקקת לה, ראשונה ככל האפשר ואחרונה ככל המוכרח, ושתייהן מתוך אותה כוונה עצמה — להעמיד את העצם על עיקרו.

ולפי שמספרנו הוא לא בלבד מבעלי ההרחב, אלא גם בעל־נוסח מיוחד בו, דין לראות בדרכו בלשונות נרדפים, והיא דרך הנפלגת לשני ראשי שבילים. השביל האחד הוא דרכו בצמידים, השביל האחר הוא דרכו בשלושות.

יב

בשביל־הצמידים יסעו ראשונה דוגמאות מצויות יותר — מהם שיש הכחן־מה בין שני השמות: „לאחר ימים נוראים, ביום סגריר וערפל“ (עמ' 9); מהם שההבחן כבר נמחק: „הרהורים רבים ניקרו בלבו והטרידו אותו, הרהורי מצוקה

וצער, שפעמים קירבו אותו אל מה שהוא אומרו, תכלית' ופעמים ריחקו אותו ממנו" (עמ' 40). הסמיכות, המגבירה את הזיהוי, מעמידה את ההרהורים הרבים על שניים שהם אחד, ונוסף חיזוק לכך מצד שני הפעלים הראשונים שהם קרובי-הוראה (ניקרו, הטרידו), מה שמגביר את רישום שני הפעלים האחרונים שהם נוגדי-הוראה (קירבו, הרחיקו). אם נאמר להביא דוגמאות לצמדים קרובי-הוראה, שכמותם כְּהִי-הוראת, לא נספיק, ונצטמצם על משהו. כגון: „המלכות היא תשב בחנות — — היא תתפור בגד ונעל, היא תעשה מחרשת פרסת-ברזל לסוס וכל דבר שצריך אומן" (עמ' 70); וכן: „לא מאומד ולא משמועה אני אומר לכם, אלא, כך יעזרו לי, ממה שראו עיניי" (עמ' 114) — הניגוד דיו בהעמדת הראייה כנגד השמועה, אבל הכפלת השלילה (לא מאומד ולא משמועה) מחזקת מהימנותו של החיוב (ממה שראו עיניי), ולא עוד אף האיוון הקוואנטי מצריך את ההכפלה. סוג לגופו הם הצמדים, המקיימים שיווי-הוראה מתוך שיווי-משקל, וכדוגמה: „השל פריביסקר עשה כוסו גמיאה אחת, ור' שמחה — גמיאות-גמיאות קטנות, במתינות ובאריכות, מתוך עצימת עינים וציוץ שפתים של הנאה" (עמ' 52). הצמד הוא כעמוד-התווך של הפסקה, שעניינה תיאורם של מיני שתייה, אחת בהולה ואחת שהויה, ולא בלבד משמען של המלים אלא עצם-חלוקתן משקף את ההבדל — שתייה רצוונה מצטמצמת על ארבע תיבות, ושתייה אחרונה מתרחבת כדי שתיים-עשרה, ואם תמצא לומר — כדי ארבע-עשרה תיבות (חזרת-החשאי של שתי התיבות: עשה כוסו);

והפעולה החוזרת, שהיא עצמה ועיקרה של אותה עשיית, נעזרת בכמה דרכים — כפל המלה (גמיאות-גמיאות), כפל חסמיכות (עצימת עינים, ציוץ שפתים), ובייחוד הצמד במשקל פְּעִילוֹת (במתינות, באריכות), בדומה לרישומי של שיווי-המשקל הוא שיווי-הסיוס, הבא מתוך השימוש בכינויים, והוא בדרך כלל, שימוש מועט; וכן דוגמה במתכונת מצויה: „שעל הקומוניסטים היהודים מצוה להיות כמו שהם מסל עם וממקורם, הכוח המוסרי והכוח הרוחני שבמהפכה — —“ (עמ' 104).

אולם דרך זו בולטת בשימושים, שבהם יבואו שני צמדים ויותר בפסקה אחת. ודאי יש גם שימושים, שדרכם של הצמדים אחת, מה צמד ראשון שמות-עצם שבו פשוטים, אף צמד אחרון כך, אולם מעשה-גיוון כמתבקש מאליו יש, והגיוון הוא בקו קלוש יותר, כגון: „והיו הבריות מדוחקים בפת ובכל אוכל-נפש ורבים מצרים ברעב ובקור“ (עמ' 26) — הצמד הראשון הוא זהה-הוראה, וסדר בני-הצמד לא בלבד לפי מובנו אלא גם לפי משקלו (פת — הברה אחת, אוכל נפש — שתי הברות ומלעיל) כפרט המקדים את הכלל, הצמד האחרון הוא קרוב-הוראה (חוסר לחם, חוסר חום), אבל יש והגיוון הוא בקו גדוש יותר, כגון: „וכבר עכשיו דומה עליה כאילו הגיעה דבר גדול, דבר של עיקר וממש, ששינה את כל עולמה במשמעו ובטעמו“ (עמ' 91) — הצד השווה של שני הצמדים, מבחינת מקומם בפסקה הוא, ששניהם סיום פסוקית, ראשון באמצעה, אחרון בסופה של הפסקה, הצד השונה שביניהם, שצמד ראשון

שמותיו באים פשוטים (עיקר. ממש). וצמד אחרון
שמותיו באים בכינויים (משמעו, טעמו). וחרי הסכימה של
השבחת-המשפט ועיליו: (1) דבר של עיקר וממש.
ששינה את כל המשמע והסעם של עולמה; (2) דבר
של עיקר וממש, ששינה את כל משמעו וטעמו של
עולמה; (3) דבר של עיקר וממש, ששינה את כל עולמת
במשמעו ובטעמו. יש, כמובן, שהנוסחה 2 היא גמר-
השלם, וראה: "הם-הם קפצו לשררה באותה שעה שבאת
המהפכה וסילטלו מעשים ועלילות לתיקונו של
עולם ולשבחו של פרוליטריון" (עמ' 6). כשם שיש
שהנוסחה 3 אינה מעשה-השבחה, שיש לפניה שלוש אפשרויות,
אלא אפשרות יחידה, כגון "בקרדום ובקלשון ירדו
לו הגויים הללו כלימודם וכדרכם" (עמ' 170); אלא
שכאן נוסף גיוון אחר במה שהצמד הראשון הוא מוחשי
והצמד האחרון חילופי, ובמה שההקבלה מעלה בקנה אחד
כמין דבר וניגודו (קרדום - לימוד).

ויש גם דוגמה מורכבת יותר: "כדרכו דיבר ברגש
ובהתלהבות, סרף פרודון ובאקונין וקרופוטקין, וסרד
כל אותה חבית ביינה ושמריה" (עמ' 100) - צמד ראשון
שמותיו באים נפרדים והם, לפי מובנם, נהי-הוראה, צמד
אחרון שמותיו באים בכינויים והם, לפי מובנם סותר-
הוראה, כחלקי-ניגוד של חטיבה אחת, ובאמצע באה שְׁקָה
(אבות האנרכיזמוס, ואבות הם שלושה) כקו-המיתוח בין
צמד-הזיהוי וצמד-הניגוד, וכדי לראות דרכו של שימוש
מורכב נעיין במפורט בדוגמה: "אני אוהב אותך, נשמת

ורוחי, עד כלות הנפש, עד תכליתי האחרונה בסופי;
 אני אוהב אותך בהפלאה ובמבוכה, במסירות-
 נפש ודבקות עד כדי ביטול החושים וסילוק
 הדעת ועד שאיני יודע כלל מה נעשה עמי מכל מה
 שנעשה...? (עמ' 236), — לפנינו ארבעה מיני שימוש בצמדים:
 כשבני-הצמד באים נפרדים (בהפלאה, במבוכה); כשבני-
 הצמד באים בכינויים (נשמתי, רוחי); כשבני-הצמד באים
 בסמיכות (ביטול-החושים, סילוק-הדעת); כשבני הצמד אחד
 נסמך (מסירות-נפש) ואחד נפרד (דבקות), ולא נצא ידי
 חובה, אם נתעלם מצמד מסובך קצת, הבנוי באופן שחלקו
 ראשון שהוא כסמיכות הבנויה פועל ושם (כלות הנפש) הוא
 כגרעין, וחלקו אחרון שהוא כחזרת משולשת על מושג אחד
 (תכלית, אחרית, סוף) הוא פירוטו.

יד

אין צריך לומר, כי לא בלבד שמות-עצם אלא גם
 שמות-תואר, בין ממש בין גזורי-פעלים, הם מועמדים לצמדים,
 שהרי שימושם של אלה כשימושם של אלה בית-אב נרחב
 להם בלשוננו, ובבית-האב, כמאמר משיחם, חדרים הרבה, יש
 חדר, ומכונסים בו צמדים שווי-משקל: „במזרח, מימין לארון-
 הקודש, ישבו להם אנשים בחבורה אחת לאחר תפילה של
 שחרית, כשהם כרוכים ועטופים, והסיחו ביניהם” (עמ'
 96), או: „ר' שמחה חזר לביתו כפוף ושבור לפניו כבושות
 ודעתו קנוטה עליו” (עמ' 34) — כביכול הכפיפה מקבילה לה
 כבישת-הפנים, והשבירה מקבילה לה קניטת-הדעת, וראה

דוגמה של שם-תואר ממש ושם-תואר גזור-פועל, המתדמים כשווי-משקל: „איוו שקיעה משונה: – תלתה עיניה בחלון ואמרה לעצמה. – גלמודה, עזובה“ (עמ' 153). והיא מן הדוגמאות, שאינן מרובות, לשמיטת וייו החיבור, שטעמה עמה. וכשם שבחדר זה מצינו צמדים על משקל פעול ופועל, כגון: בחדר אחר צמדים מורכבים משקל פעול ופועל, כגון: „פדיון שבויים... – נענה בונם הפחח אחריו ואמר בפנים נמוכות ובקול מעוך ומרוסק“ (עמ' 21). או: „ולא ביקש לקבל ממנה טובת הנאה בין מרובה בין מועטת, אלא גדור ומסויג לעצמו וכמין שונא בבית“ (עמ' 18). אך מרווח ביותר הוא, כמדומה, החדר המאכלס סוגים מעורבים שונים כגון: „הדברים ארכו והלכו עזים וחריפים כיין השיכור“ (עמ' 101); „בחור שקומתו בינונית היא, תנועותיו זריזות ורדופות, רשמי פניו דקים ועיניו קסנות, מחייכות, וצבען כדבש, וראשו מלא תלתלים דקים“ (עמ' 9). וכדומה דוגמה, שכבר הייתה לפנינו: „כשלושה שברים שהם יוצאים מן השופר של תוקע זריז ומומחה“ (עמ' 62); או: „ואפילו כאן בעיירה עניה ונידחה זו“ (עמ' 89). ודוגמה של שמיטת וייו החיבור: „המלאי תפוס בדינו-השיב לו פולישוק במתינות זידונה, אימתנית“ (עמ' 23); דומה כי החיתוך בלא וייו החיבור כמגביר את מידת-המתינות, כשם שהחיתוך בויו החיבור היה מרפה. כמדומה, בדין נפסח על החדר, שבו ישכנו הצמדים, שהם לשונות מקרא וחז"ל או כלשונותיהם, שהרי תעודת-זהות התלויה בהם מכרזת עליהם כממילא, כגון: „הודע דברים כפשוטם, דברים ברורים

ומפורשים" (עמ' 14) וכדומה; אך כדאי שנעיר על דוגמה שבה דקדוקו של מקרא קיים עצמו שלא כדקדוקה של לשון: "חַיִּמָּה עֹזָה יֵשׁ בַּעֲוֹלָם, כָּל הַבְּרִיּוֹת נֶאֱנָחִים, אִין יְכוּלִים לִזְקוּף רֹאשׁ מִפְּנֵיו, אֵת בִּלְבַד צֶה לָהּ וּשְׂמַחָהּ, שְׂמַחַת קוֹצֵק עֲלֶיהָ" (עמ' 25). ומכאן אזהרה רבה למידת הדקדקנות, שלא תהא תובעת לשון "צוּהָלָה וּשְׂמַחָהּ", או "צוּהֵלֶת וּשְׂמַחָהּ", שלא זו בלבד שהייתה מקפחת טעמו של הכתוב על אוירתו, אלא הייתה מערערת את השחק של עימות שמחה רחוקה ושמחה קרובה — שמחת שושן ושמחת קוצק, וראה קודם, על דרך אירוניה, בחיבור ראשית שלטונם של הבולשביקים מבית: "והעיר מוקרי־קוט צהלה ושמה" (עמ' 17).

מובן, כי יבואו גם צמדים מורכבים, בין של תארים או כמות־תארים בלבד, כגון "יהודים אלו נבהלים ויראים, שבורים ועקורים" (עמ' 100), בין של תארים ושמות־עצם, — אם בהקדמת התארים לשמות: "שבילים צרים מועטים עברו בעומקו של שלג שהיה מוטל בחמה צח ונקי, משופע בשלוה ושקט ורחוש בניצוצות צבעונין שניסוּטוּ ופרחו אילך ואילך" (עמ' 26), — אם באיחור התארים: "אולם אם נכסים ועושר לא היו שם כנגד זה היו שם מידות ומדרגות בחסידות, ואין צורך לומר תורה ועבודה, מצוות ומעשים טובים, וכיוצא בזה דברים התדירים ודברים הרגילים" (עמ' 5).

דרכים שמצינו בצמדים, המשמשים את השיווי והזיהוי, נמצא בצמדים, המשמשים את חילופם, ולפי שמניינם מועט בהרבה, נצטמצם על דוגמאות סיפוסיות, וקודם כל כמין דוגמת מעבר: „הוא לא ביקש את הרבים, אלא את היחידים, את הברורים והמסוימים“ (עמ' 13) – צמד אחרון הוא על דרך השיווי, מה שאין כן צמד ראשון, שהוא על דרך הניגוד (ולא רבים-מעטים אלא רבים-יחידים; על דרך: רשות-היחיד, רשות-הרבים). והוא הדין בצמד ניגודים אחר: „היכן אנו בעולם? – משך את קולו ואמר לעצמו, – מה דבר נעשה בנו? ... האם בעלילות? בחלום? ...“ (עמ' 42). לאמור לא הצמד השגור „בהקיץ ובחלום“, שאין בו עימות של שני שמות, ולא הצמד הנדיר „בשוהר ובחלום“, שיש בו עימות של שני שמות, אך מלאכותיותו ניכרת מתוכו, אלא כדרך המדרש „אמר ר' לוי לאשה שאמרה לבעלה ראיתי בחלום שאת מגרשני, א"ל ולמה בחלום, האלך בעלילות?“ (בראשית רבה פרשה כ"ג), והוא פתרון מצוין לשימוש החי, המבדיל בין חלום (שינה) והקיץ מזה, ובין חלום (חזיונות-שווא, דברים בטלים) וממש מזה, (וראה באידיש השימוש המצוי: חלום און וואָר, והארכתי בזה במקום אחר). ולעניין צמד ניגודים של תארים ראה: „לחש ר' שמחה בפנים כבושות ובפנים זועפות“ (עמ' 35), ועניין הכניסה יצא פה מחזקתו, שהרי ברגיל פנים כבושות פנים של בושה, וכאן פנים כבושות

פנים של פיוס או ריצוי, כניגוד לזעיפה, בדומה ללשונות:
דברים כבושים, דברי כבושין וכדומה.

מצויות דוגמאות מורכבות, כגון שני צמדי-ניגוד
של שמות ותארים, למשל: „מה נשמע אצלי? — חור
השל פריביסקר אחר דבריה ואמר בבת-צחוק עגומה.
מבושת. — נשמע אצלי צער ושמחה, בכי וזמרה“
(עמ' 79). אלא שכאן צמד-התארים אינו מכלל השיחה,
כי אם מכלל התיאור, וראה בחטיבה אחת: „מוקרי-קוט
היתה עיירה לא גדולה ולא קטנה אלא כבינונית של
עיירות מצומצמת בין נהר ויער ובין שדות לכפרים
שהקיפוה מכל צד“ (עמ' 5). ויש צמדי-ניגוד וצמדי-זיהוי,
בשכנות צפופה, וראה: „כל ימיה היתה מוקרי-קוט מרובה
בחנונים ורוכלים, בבעלי מלאכה ויהודים סתם בעלמא,
שכולם הם עניים ואביונים, איש לפי מה שהוא ואיש
כפי ישנו“ (שם). ודוגמה מגוונה יותר: „כל דבר של
ישוב ושל סכנה, כל שהוא במקובל ובמוקצה, וכל
שהוא בגדור ובפרוץ, ננערו בקיבה וצווחו לה בערבוביה
של מהומה“ (עמ' 212), ובייחוד: „תורתו היתה בלולה
ומטולטלת, מעורבת התחלות וקצוות של דברים
הרבה: מוסר-היהדות ותרבות-הגויים; ימות
המשיח וציונות והלכות המטריאליזם ההיסטורי, הניצוץ
שבחסידות ומשנתם של באקונין וקרופוטסקין, עלבונם של
חיי ישראל ועניו ומרודו של האיכר הרוסי, חלומות
רחוקים שאין היד שולטת בהם ומאויים מעוותים, משונים-
כשם שמעוות הוא גורלו של עם ישראל“ (עמ' 12—13). וראה

גם ראה, דרך הצמדים כופה עצמה גם על מה שהיה שלשה, שאבות האנרכיזמוס הם פת שניים בלבד; ואם תאמר להשיג משמעה של שלשה אחרת — (1) ימות המשיח (2) וציונות (3) והלכות המטריאליזם ההיסטורי — ראוי שתעיין יפה-יפה ותמצא, כי באמת אך צמד הוא: ימות המשיח וציונות מזה והלכות המטריאליזם ההיסטורי, במקביל לצמדי-הניגוד הקודמים, ודוק בשיעורו של כל בן צמד ותמצא.

והדיוק הזה חשוב הוא, שאין זו דוגמה יחידה לשלשה, שהיא ביסודה צמד, וראה, למשל: מן הכריז על שבירת המלחמה, על שלום לכל העולם, לכל העמים והלאומים, על רבולוציה סוציאלית ודיקטטורה של הפרולטריון, על מלחמה להיכלי עשירים ושלום לאהלי דלים — (צמ' 15). שש התיבות האחרונות הכוללות צמד-ניגודים משולש: (1) מלחמה — שלום, (2) היכל — אוהל; (3) עשירים — דלים — מעידות על הפקקה כולה; אלא שהשלשה — (1) העולם, (2) העמים, (3) הלאומים — נראית כמספרעת. באמת צמד לפנינו: (1) הכלל (העולם), (2) ראשי פרטיו (העמים והלאומים), שהם כשניים שהם אחד.

טז

ודאי שיש צירופים מפורשים של צמד ושלשה, אך קודם שנגיע אליהם, דין שנעיין בפרשת השלשה לדרכיה. היא כוללת סוגיות, שהן מעיקרו של הסיפור (הנערה לאצה כאבן שואבת או נשאכת לשלושה גברים: סורוקה, פולישוק, השל פריביסקר; משלחת השלושה לסורוקה; שלושת

המנשבים שבעיירה וכדומה). ואינן מענייננו עתה. אלא במידה שהן מאירות את הסוגיות, שהן מעיקרה של הלשון. בראשונה נראה דוגמאות טיפוסיות של שלושה שמות-עצם בנפרד, כגון „מכאן ואילך נסתבך בדברים והיה אומר סירוגים וסירוסים וקיטועים וכופל ואומר וחוזר והולך ואין יכול לסיים“ (עמ' 102). או „לעשות אהבתי הגדולה חולין. מיאוס ופורענות“ (עמ' 156); וכן „כך הקדים מתוך הזעם ומתוך הזלזול ומתוך הלעג שהלעיג עליו סורוקה“ (עמ' 101). ואינה דומה דוגמה לדוגמה — דוגמה ראשונה על דרך הזיהוי, דוגמה שלאחריה יש בה צמד של שיווי (חולין, מיאוס). ואילו היחידה השלישית (פורענות) אינה עשויה שתצטרף לו, אלא אם תחפוס אותה כדרך שהתגוונה בפיהעם, שניטלה הימנה תכונה של האימה וניתנה לה תכונה של טורדנות; דוגמה אחרונה יש בה צמד של שיווי (זלזול, לעג). ואילו היחידה הראשונה (זעם) אינה עשויה שתצטרף לה מצד מובנה אלא מצד צלצולה (זעם — ולזול). דוגמה טיפוסית של שלושה שמות-עצם בכינויים ראה: „הר והורו, עמק ועומקו, שפלה ושפלה“ (עמ' 110). כאן צמד של שיווי (עמק, שפלה). והיחידה בראש (הר) מצטרפת לו משום ניגודה. וכן ראה שלושה שמות-תואר: „הוא נעשה סומא; חרש ואילם. מחה את פיו ושא — קס“ (עמ' 37) — נמצא לא באה הסמיות והחרשות אלא לשמש את האילמות. או: „בעלי מוס אתם! עלובים, כעורים ומאוסים!“ (עמ' 187), וכדומה לכך: „ושפתיה נתרפטו בבת צחוק

עלובה. רעודה ורוספת" (עמ' 235). ודין להעיר.
 כי דווקא בסעיף זה מצויות דוגמאות, היוצאות מגדר של
 זיקה הדדית, אם לצד של זיהוי אם לצד של ניגוד, כדרך
 הַצָּרֶךְ המודרניסטי, כגון: "הייתה רוח של בטלה שרויה
 בבית, בטלה רחבת ידיים, צהובה וצוננת" (עמ'
 96); וכן: "בתוך ערבוביה של יללות ואפלה לבנה,
 פרוחה, לוכסנית" (עמ' 106). מה שאין כן בפעלים,
 שהזיקה הזאת מלכדתם כמחזור עשייה. לו עיונו מצד
 העניין בלבד, היינו מביאים אף דוגמאות כדרך התיאור:
 "בווארניצה צווחה טחנת הקמח, הכו הפעמונים בבתי
 היראה שלהם ויללו הכלבים בסלובודה בקולי קולות
 מבעיתים" (עמ' 7) — שלושה מיני קולות, שניים של גושים
 דוממים, שהאחד מהם סמלו של חול והאחר סמלו של קודש,
 ושלישי של חי על משמר גוש-האדם ופעלו. אבל לפי
 שעיונו מצד העניין, שלא בלבד משמעו אלא גם בנינו
 שווה, עלינו ליתן דעתנו על דוגמאות אחרות, שהן פשוטות
 יותר: "והאיכרים שבהן ככל הגויים, ויש להם יגיעה בשדה?
 חורשים וזורעים וקוצרים?" (עמ' 170). השלשה
 היא פה כחטיבה בדה, מה שאין כן בדוגמה שבה היא
 שלובה לעשייה שלפניה ולעשייה שלאחריה: "לעלות לארץ
 ישראל לעסוק בבנינה לחרוש ולזרוע ולקצור,
 לבנות מולדת לעם" (עמ' 172). וכן: "שהיתה מכרכת
 מסביב לפולישוק, מבשלת לו אילפס, מצעת לו המיטה
 ומכבדת את חדרו" (עמ' 24). ושלושת הפעלים שלשת
 שמות בצדה (אילפס, המיטה, חדרו) — ולפי השיעור בולט קו

העלייה). אבל בזה נכנסנו במעגל הדוגמאות המורכבות יותר, ועיקרן תשלובת של צמדים ושלישיות, ראה למשל דוגמה, שבה הצמד הם שמות ופעלים והשלשה פעלים בלבד: תחילה עמדו הכולשביקים ואיבדו מהם את פרנסתם, שטרפו עליהם את השוק ואסרו המשאומתן. שלא יהיו שוקלים ולא יהיו מודדים ולא מונים (עמ' 19) — ותן דעתך על הפתיחה (ואיבדו את פרנסתם) שהיא ככלל שנסמך לו הפירוט (טרפו את השוק ואסרו את המשאומתן) ופירוט-פירוטו (שקילה, מדידה, מנייה). וראה דוגמה הפוכה, שהשלשה הם פעלים, והצמד, והוא כפול, הם שמות: „לכות! נשמיד נהרוג ונאבד! שריד ופליט לא נשאר להם! שארית וזכרו“ (עמ' 103). והרי דוגמה, שבה בא הצמד ושלשה של שמות-עצם תחילה ולאחריהם שלשה של שמות-תואר: „המהפכה — מוחלטת בשנאה ונקמה, שוטפת בדם, בהפקרות, בשרירות-לב, שיכורה, שוטה, אכזרית“ (עמ' 104); ושים לב לשמיטת ויזו החיבור. וראה דוגמה של שלשת שמות-עצם וצמד שמות-עצם ושלשת שמות-תואר: „בחורי ישראל שנעשו בולשביקים והפכו בעלי שררה, בעלי אלימות ונכעלי אכזריות, [נכעלי] גסות רוח ונכעלי] קהיות לב ושאר תועבה אפורה, שפלת ומשוקצת, שלא היתה מצויה בישראל“ (עמ' 184). וראה דוגמה של שלשת שמות-עצם בנסמך וצמד שמות-תואר. שכמותם כשמות-עצם: „לא אהבת עמו ולא אהבת הבריות ולא אהבת האמת לעצמה ואמונה בכוח

הישר ונכוח] הטוב" (עמ' 126). והדוגמה המצויה צמד שמות-עצם ושלשת שמות-עצם לאחריו: "אי אפשר בלא מדינה, אי אפשר בלא שלטון. שאלמלא השלטון אין חיים בעולם אלא לרוצחים וחמסנים ואנסים" (עמ' 137). וראה תשובת שמות-עצם - צמד, שלשה, צמד: "היאך — יכול עם להתקיים בלא ממשלה ושלטון. היאך יכולה היא המהפכה להלחם עם כל אויביה מסביב באין לה צבא וראש ומנהיג? מה למשל עלתה לה למהפכה עכשיו אלמלא שנמצאו לה מנהיגים כחברים לניין וטרוצקי" (עמ' 102).

ונסיים בשתי דוגמאות: ראשונה תשובת שמות-עצם - צמד, שלשה: "העיקר הוא שיסמרו את המהפכה בקדושה ובטהרה, שתי מידות אלו שנצטיינו בהן ישראל, שיחשבו מעשיהם בדין וביושר וברחמים על הבריות" (עמ' 104); אחרונה תשובת שמות-עצם - שלשה, צמד: "עובדים כל היום בשדה אנשים נשים וטף וחוזרים עם ערב כשהקלשון והמגרפה על שכמם" (עמ' 170).

יז

והמבקש לידע, מה תפקיד מיעד המספר לשלשה, יתן דעתו על דוגמה שהיא מסיימת, וכמילא מסכמת, שקלאוטריא, כגון: "ניענע ר' איציה דובינסקי בראשו ואמר דבר כנגד סורוקה: יכול אחד מהם לשרוף את כל העולם? משך ר' עוזר, הנגב' את מכנסיו למעלם ופתח

ואמר דבר כנגד פולישוק: יכול אחד מהם להחריב את כל העולם! נתן קלמן הנחתום את ידו על גב זקנו וחייך ואמר: אחד לש ואחד מהם בעיסה ואחד אופה" (עמ' 180). המקשה אפשר שיתעורר על סדר תנועותיה של השלישייה, שאינו לא מלמעלה למטה ולא מלמטה למעלה, אלא בקפיצות (נענוע ראש — משיכת המכנסים — היד על הזקן). אולם דומה, שראוי יותר שיתעורר על כך, כי ראינו שניים, אחד שורף ואחד מחריב, בא השלישי (ביתר-דיוק: הביא המספר את השלישי) המעמידם על שלושה, כחטיבת-העשייה המשולשת על תוכנה הרציני ומשמעה האירוני.

ואחרון-אחרון עיון בקטע שלם. פסקה ראשונה: השל פריביסקר דחק אותה בדבריי-אהבה לזהטים והרבה לה לשון של פיוסים וריצויים מענגים, משפריים. כדכה בשתי ידיו ונשק לה בכולמוס של צמאון על צוארה, על פיה, על עיניה" (עמ' 236). כסיכום הפסקה, שהבלטנו בה את הצמדים, צמד שמות-העצם וצמד שמות-התואר, בא הסיום כדמות שלשה בקו-עלייה רצוף. הפסקה שלאחריה: „בשתיקה נאבקה עמו, דחפה לו בשני אגרוטיה מעליה, התפתלה והתעקמה כנחש, נשכה אותו והחזירה פניה לצדדים אילך ואילך, ומרצונה ושלא מרצונה נסמכה עמו ונגעו שפתיה בשפתיו. גל של חמדה סוערה לזהטת, שטף אותה וגרפה. דעתה חלשה, עיניה חשכו, אוניה רעשו ופניה להטו כאש. דומה הפל להט עליה: בשרה, שצרה, בגדיה" (שם). כסיכום

הסקקה, שהבלטנו בה את הצמידים, צמד פעלים בלשון הווה וצמד פעלים בלשון עבר, שלשה של שמות-עצם ופעלים (ולא הבאנו במניין עניין, דעתה חלשה, שאינה בכלל האיברים, אלא כהנחה לתגובתם), בא הסיום כדמות שלשה, ובשמיטת וי"ו החיבור, המעמידה כל שלוש יחידות בקו, שתחילתו – עיקרו של הגוף ואינו ניתן להפריד מעליו (בשר), אמצעו – עיקרו של הגוף אך ניתן להפריד מעליו (שער), סופו – אינו מעיקרו של הגוף, וממילא ניתן להטריד מעליו (בגדיה), והוא קו הבא להבליט גודל-הלהט, שנתפס לו גם העיקר והטפול לו.

ואחרון-אחרון צד של פיקאנסיות נלווה לדרכה של שלשה, שבניינה בסולם הדקגה, וכל איבר הגדרתו במטבע לשון, וכן תיאורה של המשלחת: „ראש המדברים היה קלמן הנחתום. בונס הפחח היה מגיד משנה, ואילו הרב פילבל בעיניו הנבהלות, חייך חיוך עלוב שאינו משמש כלום וניענע ראשו ושתק“ (עמ' 20–21). סולם ההדרגה הוא כפול, קו עולה של הנושאים (נחתום, פחח, רב), קו יורד של הפעולה (דיבור, היגה, שתיקה), הנגדר מטבעות לשון: 1) „ראש המדברים“ – כדרך הכינוי של ר' יהודה בר אלעאי שהיה „ראש המדברים בכל מקום“ (ברכות סג ע"ב, שבת לג ע"ב, מנחות קג ע"ב); 2) „מגיד משנה“ – כדרך הכתוב: „שובו לבצרון אסירי התקוה גם היום מגיד משנה אשיב לך“ (זכריה ט, יב, ופירשי: בשורה שניה; ורד"ק: בשורה אחרת קרובה; והראב"ע: מגיד אחר מגיד כשליח הבא לראות מה יגיד

המגיד; ואילו בפסקה שלנו כמו משנה למלך. וההקבלת ראש-משנה (תוכיח); 3) „אינו משמש כלום” – והכפף געזר בביטוי זה: „נערה שחרחרת – ישיבה כתבועה – והיו פניה מתמתקות בבת-צחוק שאינה משמשת כלום” (עמ' 119). ושים לב לבניין האלכסון של שתי ההגדרות הראשונות:

וכנראה מקופלת גם תוספת-חידוד – שכן „מגיד משנה” פרנס את השחוק, אם בפי המשכילים (כשבועון „המגיד” נקרא בשם זה המוסף לדברי חקר) אם בפי העם (מגיד אומישנע = מדבר במזיד), והוא הדין בעניין ההגדרה השלישית – על דרך „וילון אינו משמש כלום אלא נכנס שחרית ויוצא ערבית” (חגיגה יב ע”ב) ונדרש בפי העם: ווילן אינו משמש כלום. דהיינו הרצון בלבד אין בו מועיל (ושמעתי גם: ני לן אינו משמש כלום, דהיינו: אנחה בלבד אין בה מועיל). והם תיאור הרב, שאין בו אלא העוויות של חפץ דיבור שסופן שתיקה, הוא בחינת רצין בלי צורת.